

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU – HRVATSKI STUDIJI
FILOZOFSKI FAKULTET DRUŽBE ISUSOVE U ZAGREBU

Studij filozofije i religijskih znanosti

KOMUNIKATIVNO DJELOVANJE U FILOZOFIJI JÜRGENA
HABERMASA

Mentor: Prof. dr. sc. Ivan Koprek

Student: Kristijan Hrdžić

ZAGREB, 2007.

SADRŽAJ

UVOD2

1. HABERMASOV ŽIVOTNI PUT	4
1.1. Frankfurtska škola i Habermas	4
1.2. Max Planck institut	6
1.3. Kasniji život i priznanja	6
2. TEORIJA KOMUNIKATIVNOG DJELOVANJA	6
2.1. Četiri modela djelovanja	8
2.2. Habermasova kritika modela djelovanja i komunikacijska racionalnost	10
2.3. Jezik kao izvor djelovanja	11
2.3.1. Strategijsko nasuprot komunikacijskom djelovanju	12
2.3.2. Idealni uvjeti za komunikaciju	13
3. SUSTAV I ŽIVOTNO OKRUŽENJE	14
3.1. Usmjerujući mediji	16
3.2. Društvena racionalizacija	17
3.3. Kolonizacija životnog okoliša i kriza sustava	18

ZAKLJUČAK20

BIBLIOGRAFIJA 22

UVOD

U našem svakodnevnom odnosu sa svijetom koji nas okružuje dominira jedna djelatnost, komunikacija. To je zapravo način da artikuliramo svoje misli i da nas ljudi s kojima dolazimo u kontakt razumiju.

Iako je komunikacija prisutna i u životinjskom svijetu, jedino za ljudsku možemo sa određenom dozom sigurnosti reći da ima odliku racionalnosti. Jezik kao oruđe komunikacije ima glavnu ulogu u cjelokupnom procesu. Putem jezika izričemo svoj "unutarnji svijet," pripadnost određenom svjetonazoru, religijskom uvjerenju ali također potvrđujemo da smo racionalna bića.

Osim što smo racionalna bića, mi smo također i društvena bića. Uistinu, nitko ne može postati čovjek u punom smislu riječi, ako nije bio odgojen u zajednici sebi sličnih jedinki. Bez podrške i ljubavi drugih ljudi, dijete nikako ne može izrasti u osobu koja posjeduje normalnu psiho – fizičku ravnotežu. Dakle, bez interakcije s drugima naš osobni svijet ostaje siromašan i prazan.

Zbog toga me je kreativna misao Jürgena Habermasa potakla da pročitam njegovo, usudio bih se reći, revolucionarno djelo za područje sociologije ali i međuljudskih odnosa općenito.

Ono što je doista jedinstveno u Habermasovu radu i što je zaista dodatni poticaj za proučavanje njegove misli je činjenica da on uzima u obzir radove mnogih istaknutih sociologa i filozofa, čije misli ugrađuje u svoj rad ali ih također i kritizira.

Njegove misli su i danas jako aktualne, posebno kad je riječ o raspravama koje se bave najboljim načinima upravljanja društvima u reprezentativnoj demokraciji, te kada se govori o ulozi mass medija u suvremenom društvu.

Naravno, njegovi doprinosi suvremenoj filozofiji i socijalnoj teoriji su od neizmjerne važnosti. Što se najbolje očituje u činjenici da upravo zbog njega kritična teorija uspijeva uspostaviti dijalog s drugim filozofijama i socijalnim teorijama poput teorija sustava i strukturalnog funkcionalizma, analitičke i lingvističke filozofije, te teorijama kognitivnog i moralnog razvoja.

Ne samo da ovaj čovjek nastavlja teorijsku tradiciju svojih učitelja Adorna i Horkheimera, kao najznačajniji i najutjecajniji predstavnik druge generacije Frankfurtske škole, već i čini odmak od klasične kritične teorije.

On je sve te utjecaje izrazio u svojoj Teoriji komunikativnog djelovanja, koja predstavlja temelj ali i okvir socijalnoj teoriji koja doduše nasljeđuje Marxovu, Weberovu i klasičnu kritičnu teoriju, no radi i odmak tj. kritiku svojih prethodnika, te time otvara novo teoretsko područje. U centru svega krije se njegova tvrdnja, koja je potresla socijalnu znanost iz temelja; da je čovjek biće racionalnosti, te da uz određene uvjete može komunicirati sa drugim ljudima. Zapreke koje onemogućuju uporabu razuma i koje sprječavaju komunikaciju mogu se identificirati, razumjeti i smanjiti.

Njegov rad mnogi su pokušali usporediti sa Marxovom paradigmom o proizvodnji i društvenom radu, no očito je da Habermas čini odmak od ovakvog načina razmišljanja, te usvajajući radove istaknutih sociologa gradi novu sociološku paradigmu komunikacijskog djelovanja koje se bavi racionalnošću komunikacije, te zajednicom koja komunicira.

Teorija komunikativnog djelovanja, objavljena u dva dijela, doista je važno djelo, ne samo zato što predstavlja vrhunac njegovog promišljanja, nego zato jer je i postala predmetom mnogih rasprava u akademskim krugovima, a izrečene tvrdnje postale su izvor mnogih promišljanja. Uz mnoga druga djela i ovo djelo je poslužilo kao teorijski temelj za mnogobrojna znanstvena istraživanja društva.

Namjera ovog skromnog rada nikako nije detaljno opisivanje Habermasovog rada i razmišljanja, jer je sam opseg njegovog rada toliko velik, da bi bile potrebne tisuće stranica, a još ne bi mogli doseći srž njegovog promišljanja.

Radije ovaj poduhvat shvaćam kao uvid u najpoznatije djelo Jürgena Habermasa. Tijekom izlaganja njegovog utjecajnog djela naglasak ću staviti na izraze poput: komunikacijskog djelovanja, racionalne komunikacije, idealnih uvjeta za razgovor, životnog okoliša, jer smatram da su upravo ti izrazi ključni za razumijevanje načina putem kojega se zapravo odvija komunikacijsko djelovanje.

Ovaj rad sam odlučio prikazati u tri tematske cjeline. Svaka od tih cjelina pomoći će nam u boljem razumijevanju Habermasa i njegove misli. Tako će prvo poglavlje biti posvećeno Habermasovom životnom putu i razvoju njegove misli od prvih početaka, utjecaja frankfurtske škole na njegov rad, predavanja na brojnim sveučilištima, rada u Max Planck institutu, pa sve do produktivnog stvaranja brojnih djela koja su obogatila područja sociologije, filozofije i politike.

Usudio bih se njegovu jedinstvenu vizionarsku i kreativnu misao usporediti sa velikanima ljudskog društva koji su poput njega bili ljudi ispred svog vremena, poput H.G. Wellsa ili Julesa Vernea.

Drugo poglavlje bavi se komunikativnim djelovanjem, kao i nekim pojmovima koji se ovdje samo spominju, a detaljnije su obrađeni u trećem poglavlju. Posebnu važnost unutar ovog poglavlja zaslužuje proces komunikacije. Također će biti prikazani modeli djelovanja, te zbog čega Habermas smatra da nisu opravdali svoju svrhu.

Zatim će nešto riječi biti o komunikacijskoj racionalnosti i njezinoj ulozi u komunikativnom djelovanju. Nužno je unutar ovoga poglavlja prikazati na koji način Habermas razlikuje strateško od komunikativnog djelovanja. Konačno, završni dio poglavlja je posvećen ulozi jezika kao izvora komunikacije, te idealnim uvjetima za razgovor na koje bi trebali imati pravo svi sudionici rasprave.

U trećem poglavlju raspravlja se o životnom okolišu i sustavu. Vidjet ćemo na koji način Habermas definira ova dva pojma, a zatim važnost interakcije između njih. Pokušat će se dati odgovor na pitanje krize modernog društva, te zbog čega je važno postojanje ravnoteže između životnog okoliša i sustava. Za razvoj i oblikovanje sustava neizmjernu važnost imaju usmjerujući mediji, stoga će o njima više biti rečeno u ovom

poglavlju. S druge strane vidjet ćemo da je pojam racionalizacije neizmjenivo važan za očuvanje i razvoj društvenog okoliša. Vrhunac ovog poglavlja je rasprava o kolonizaciji društvenog okoliša i krizi sustava. Zbog čega je kolonizacija društvenog okoliša negativna pojava i koje su izravne posljedice takvog djelovanja, samo su neka od pitanja na koja ćemo pokušati dobiti odgovor.

Naposljetku, htio bih istaknuti kako je ovaj rad isključivo posvećen prikazu Habermasovog najpoznatijeg djela, Teorija komunikativnog djelovanja. Namjera mi nije prikazati subjektivni odnos između marksizma i Habermasa. Spominjanje Marxa ili njegovih ideja vezano je uz razvoj Habermasove misli i njegov odmak od takvih čisto ideoloških pristupa.

1. HABERMASOV ŽIVOTNI PUT

Djela koja činimo za života su poput autokarte onoga što mi jesmo. Nakon što završimo svoju životnu odiseju, jedino ono što smo učinili ostaje trajnim svjedokom novim generacijama. Zbog toga sam smatrao nužnim prikazati Habermasovu evoluciju misli. Svi događaji koji su obilježili njegov život na neki način su zaslužni da danas pred nama stoji

Habermas koji je potaknuo mnoge umove na daljnja kreativna promišljanja. Zaista, mislim da je on u potpunosti dosegao puninu izreke nepoznatog autora: "Zapamti, svaki rad je autoportret osobe koja ga je učinila. Potpiši svoj rad izvrsnošću."

Jürgen Habermas je rođen 18.6. 1929. U Düsseldorfu, a odrastao je u Gummersbachu, u Njemačkoj. Kao mladić iskusio je uspon i pad nacizma, te je osjećao odbojnost prema njemačkom „kolektivnom shvaćanju nehumanizma.“

Ovakvo shvaćanje prema Habermasu karakteristično je za nedostatak interesa njemačkog naroda o zločinima nacističkog aparata smrti, o čijem se djelovanju saznalo na Nürnberškim suđenjima. Njegova potpuno drugačija reakcija, puna šoka i nevjerice, stvorila je kako on to sam kaže "prvu pukotinu koja i je dalje otvorena1."

Ulaskom u Sveučilište u Bonnu 1946. počinje razmišljati o raznim filozofskim konceptima, poput slobode, razuma ili pravde, također je određeno vrijeme studirao u Sveučilištu Zürich i Sveučilištu Göttingen. 1954. doktorira sa disertacijom o filozofu Friedrichu von Schellingu.2

Treba napomenuti da je razdoblju 1950-ih važan utjecaj na Habermasa imao mađarski filozof George Lukács3 ali i dijalektika prosvjetljenja koju su zastupali Adorno i Horkheimer. Puno je vremena proveo na proučavanju Marxa i Hegela, što je činio u društvu Karla Löwitha, koji je slovio za jednog od najvećih njemačkih učenjaka.4

Nužno je istaknuti kako je Habermas postao istaknuti član druge generacije frankfurtske škole, utjecaj škole na njegovo djelovanje je doista velik, što je vidljivo iz činjenice da Habermas koristi kritičnu teoriju kao temeljnu polaznicu za svoju Teoriju komunikativnog djelovanja, stoga ću u nekoliko kratkih crta prikazati samo povijest frankfurtske škole.

1.1. Frankfurtska škola i Habermas

Nedugo nakon završetka svog akademskog obrazovanja Habermas se odlučuje na suradnju sa Adornom i Horkheimerom. Stoga odlazi u Sveučilište u Frankfurtu, gdje

do 1959. vrši funkciju asistenta profesoru Theodoru Adornu, koji je također bio povezan sa Institutom za društvena istraživanja⁵.

Frankfurtski institut, osnovan 1929., imao je naprednu društvenu teoriju o kapitalističkim društvima, ova teorija će široj javnosti biti poznatija pod nazivom kritična teorija. Namjera članova ovog društva bila je da uklope elemente tradicionalno normativne filozofije sa empiričkim metodama moderne sociološke znanosti, tj. spajanje teorije i prakse. Konačni cilj ovog poduhvata prema autorima projekta, bilo bi stvaranje racionalnog društva koje bi zadovoljilo ljudske potrebe i moći.⁶

Nakon drugog svjetskog rata mnogi članovi su odbacili ortodoksni marxizam ali su i dalje ostali kritični prema kapitalizmu.

S vremenom Habermas će postati nasljednikom škole, ali će također napraviti odmak od uzora “prve generacije⁷” Marxa i Hegela, te će na njegov rad utjecati veliki broj mislilaca, od Immanuela Kanta do C.S. Piercea. Posebno će u njegovom radu biti vidljiv osvrt na rad uglednih sociologa, poput Marxa Webera, Georgea Herberta Meada i Talcotta Parsonsa ali i drugih mislilaca od funkcionalista do poststrukturalista.

Doista, sam pogled na obim stručnjaka iz raznih područja koje je Habermas uvrstio u svoj rad nikoga ne može ostaviti ravnodušnim. Ipak, ne smije se zaboraviti da je u središtu Habermasovog razmišljanja kritična teorija, oko koje je izgradio svoju misao.⁸

Upravo u tom okruženju Habermas piše svoje prvo važnije djelo, *Strukturwandlung der Öffentlichkeit*, koje je objavljeno 1962. godine.

Kombinirajući povijesno i empirijsko istraživanje sa teorijskim okvirom kritične teorije, Habermas je slijedio povijesni uspon i pad onoga što naziva “buržoazijska sfera” i njenu zamjenu mass medijima i tehnokratskom administracijom.

Ovaj rad je i danas aktualan, te je često poticao rasprave o problemima reprezentativne demokracije u kapitalističkim društvima.⁹

Tijekom 1960-ih Habermas je predavao na Sveučilištima Heidelberg (1961- 64.) i Frankfurt (1964 – 1971). U ovom razdoblju raste njegovo zanimanje za politiku, tako da u suradnji s drugima objavljuje *Student und Politik* (1961). Iako se činilo da je Habermas ubrzo izgubio zanimanje za ovo područje, već krajem desetljeća vraća se ovoj temi, kada oštro napada krive poteze studentskog pokreta koji svojim militantnim stavovima ugrožava razvoj demokracije u Njemačkoj, što je objavljeno u djelu *Protestbewegung und Hochschulreform* (1969).¹⁰

Nužno je spomenuti da se u ovom razdoblju Habermas također bavi intenzivnim teorijskim radom. Njegova važnija djela na ovom području su *Theorie und Praxis* (1963) koji sadrži članke o klasičnim i modernim socijalnim i političkim teoretičarima, te *Die Logik der Sozialwissenschaften* (1967). Ovo posljednje spomenuto djelo bavi se razlikama tijekom istraživanja između prirodnih i socijalnih znanosti i daje uvid metode na kojima se temelji povijesni, sociološki i lingvistički rad. Ovo je također bio prvi rad u kojem se mogla uočiti Habermasova životna preokupacija o načinima na koji znanstvenici proučavaju ljudsko djelovanje.¹¹

Nakon toga slijedi *Erkenntnis und Interesse* (1968) koje proučava razvoj epistemologije i kritične socijalne teorije od Kanta do modernog doba. Ovo djelo je posebno zanimljivo jer sadrži i njegov govor održan tijekom inauguracijskog predavanja na Sveučilištu Frankfurt 1965. U tom govoru on naglašava važnost jezika, te među ostalim kaže: “Ono što nas izdiže iznad ostatka prirode je jedina stvar čiju narav znamo, a to je jezik.¹²” Narav suvremenog društva i način na koji je preoblikovano pod utjecajem znanosti i tehnologije su teme koje su posebno zanimala Habermasa.

1.2. Max Planck institut

Iako je veći dio svog života proveo kao sveučilišni profesor, u razdoblju od 1971. do 1982., Jürgen Habermas je bio direktor instituta Max Planck. Ovaj institut se nalazi u Starnbergu, gradiću pokraj Frankfurta, a bavi se socijalnim istraživanjem.

Ovdje okuplja grupu mladih znanstvenika, od antropologa do lingvista, kako bi shvatio osnovne uvjete potrebne za nastanak modernog društva.¹³

Zahvaljujući ovakvim raznovrsnim izvorima Habermas je razvio široke interese koji su okarakterizirali njegove kasnije studije, tj. procese koje je on nazvao komunikacijsko djelovanje i etika diskursa.

1981. Habermas izdaje svoje remek djelo, vrhunski izričaj svoje misli, *Theorie des kommunikativen handelns* (Teorija komunikativnog djelovanja). Ovo impresivno djelo reflektira radove Marxa, Durkheima, Lukácsa, zapadnog marksizma ali ih istodobno i kritizira zbog sklonosti ka teorijskom redukcionizmu, te zbog toga što nisu uspjeli razviti odgovarajuću teoriju komunikacijskog djelovanja i racionalnosti. Može se reći da ovo djelo istodobno ukazuje na nastavak tradicije “prve generacije” frankfurtske škole, ali i odmak od takvog načina razmišljanja.¹⁴

1.3. Kasniji život i priznanja

Nakon 1981. Habermas nastavlja razvoj sistematične artikulacije svoje teorije komunikacijskog djelovanja na područjima političkog i moralnog diskursa.

Iz ovog razdoblja valja spomenuti *Moral Consciousness and Communicative Action* (1990) i *Postmetaphysical Thinking* (1992). U ovim djelima koje sadrže niz članaka vidljivo je njegovo nastojanje da preformulira modernu teoriju u skladu sa teorijom komunikacijskog djelovanja, koja nadilazi metafizičke pretpostavke filozofske tradicije.

Iz širokog opusa članaka i manjih djela još valja spomenuti *Between Facts and Norms* (1992) koji se temelji na političkim teorijama Rawlsa, Dworkina i drugih, kako bi dala demokratsku opravdanost formalnog zakona i distributivne pravde u upravljanju modernim društvima i *The Future of Human Nature* (2003) koji ispituje postoje li postmetafizički odgovori u potrazi za “dobrim životom,” te se također bavi vrlo aktualnim pitanjem kloniranja.¹⁵

Habermas je često bio u centru kontraverza, tako da ga tijekom ranih 1980-ih zbog njegovih izjava i političkih stavova Sveučilište u Münchenu odbija postaviti na mjesto profesora.

Međutim, on također prima brojna priznanja, počasti i nagrade. Dobiva počasne titule Sveučilišta Cambridge i New School for Social Research iz New Yorka. Održao je razna predavanja na sveučilištima u Europi, Americi i Japanu. Nakon napuštanja instituta Max Planck, vratio se ulozi sveučilišnog profesora filozofije i sociologije, sve do svog umirovljenja 2002. godine. ¹⁶

2. TEORIJA KOMUNIKATIVNOG DJELOVANJA

U samom predgovoru svom najboljem i najzanimljivijem djelu, Habermas svoju teoriju o djelovanju na komunikacijskog razini, po formatu uspoređuje sa teorijom Talcotta Parsons. Cjelokupni prvi dio je posvećen definiciji općih ljudskih znanja i djelovanja. Nakon toga počinje reducirati društvene kategorije.

Također u tom prvom dijelu, treba istaknuti da Habermas odaje počast sociologiji, kao jedinoj od društvenih znanosti koja je uspjela ostati na visokom nivou. Ovaj uspjeh prema njemu, sociologija mora zahvaliti konceptu racionalnosti (uma u filozofskom smislu), koji je postavila u središte svojeg istraživanja.

Ovaj rad specifičan je i po tome što se unutar njega može naći puno referenci na Habermasove prethodne radove, zapravo, moglo bi se reći da je ovaj rad gledan u cjelini, ustvari sažetak svih njegovih teorijskih radova iz 1970 – ih.¹⁷

U svojoj Teoriji komunikativnog djelovanja Habermas stavlja naglasak na procese komunikacije i zajednički jezik. Nasuprot strukturalističkom i funkcionalističkom pristupu,¹⁸

Habermas idealnim smatra ljudska djelovanja koja su usmjerena na proces komunikacije.

Drugim riječima umjesto da se koriste prisilni strukturalni elementi poput novca ili moći, pomoću kojih se može održati struktura modernih kapitalističkih društava, Habermas predlaže da jezik bude građevni element međusobnog razumijevanja, te oblikovatelj kolektivne volje u procesu komunikacijske interakcije. Habermas je doista puno prostora posvetio raspravi o jeziku i razlikovanju njegove primjene u različitim modelima djelovanja.

Već iz riječi komunikacija možemo vrlo brzo zaključiti da je glavna tema jezik. Ipak, Habermas se jako trudi pokazati kako između komunikacijskog modela i djelovanja sa komunikacijom ne postoji znak jednakosti. Jezik jest sredstvo komunikacije, međutim komunikacija kao takva je puno širi koncept.

Uloga jezika i racionalne komunikacije nije ograničena samo na posredničku ulogu u procesu komunikacije, nego oni također predstavljaju građevne elemente životnog okoliša.

Isto tako, vidljiva je činjenica da u Habermasovom radu, socijalna teorija kao kritična teorija modernog i filozofija kao teorija racionalnosti, pokazuju određenu međuovisnost.¹⁹

Usto treba reći da je Habermas za glavnu teorijsku zadaću postavio spajanje teorije komunikacijskog djelovanja sa teorijom sistema kako bi dobio obuhvatniji pristup društvenoj teoriji.²⁰

Završna poglavlja rada potvrđuju njegovo zanimanje za sistematičnu teoriju društva, te njegovo nastojanje da pomoću jezika, paradigme životnog okoliša i sistema spoji u jedinstvenu cjelinu. Teme, kao i neke otvorena pitanja koja je postavio u ovom dijelu poslužile su mu kao materijali nekih budućih projekata.

Zbog velikog opsega rada nije jednostavno ukratko izložiti sve važnije teme kojima se bavi Teorija komunikativnog djelovanja, no tijekom analiziranja literature naišao sam na dosta dobar i sveobuhvatan prikaz koji ću ovdje prikazati u kratkim crtama.

Dakle, Habermasovo djelo se može prikazati u 5 zanimljivih tema:

1. Sfera ljudske aktivnosti ocrтана komunikacijskim djelovanjem i dolaženjem do dogovora, nasuprot svim ostalim oblicima društvenog djelovanja.
2. Uzdizanje komunikacijskog djelovanja i isticanje njegove uloge u evoluciji znanosti.

3. Razvijanje koncepta komunikacijskog djelovanja u društvenoj teoriji.
4. Erozija sfere komunikacijskog djelovanja i komunikacijske racionalnosti zbog tržišnih i administrativnih procesa koji karakteriziraju moderni svijet.
5. Kritika prethodne teme, koja predstavlja prikladniji oblik kritike modernog kapitalizma u postmarksističkom okruženju.²¹

Moglo bi se reći da njegova izgradnja društvenog modela u sebi ujedinjuje teorijsko – djelatne i sistemsko – djelatne pristupe. To postiže putem poopćenog modela društvenog procesa za koje je karakteristično prebacivanje između funkcionalno organiziranih ekonomskih i administrativnih sistema s jedne strane i komunikacijski oblikovanog životnog okoliša s druge strane.

Habermas dakle razvija teoriju modernog društva unutar koje pokušava ujediniti teoriju i praksu kako bi dobio temelje za društveno djelovanje, koje se prema njemu može odvijati jedino u životnom okolišu (Lebenswelt).

Jedinstvenost Habermasovog položaja nasuprot klasičnim teoretičarima sociologije očituje se u tome da on pokušava razumjeti društvo sa gledišta jezika.

Tako tvrdi kako je komunikacijska interakcija moguća jedino u pouzdanom okruženju životnog okoliša, usto je i znanje o tom okolišu sadržano u jeziku.²²

2.1. Četiri modela djelovanja

Habermasova teorija komunikacijskog djelovanja se fundamentalno temelji na djelovanju, ljudima i izborima koje ti ljudi čine prilikom uspostavljanja svojih društvenih odnosa.

U početku ovaj svoj stav temelji na radu Maxa Webera, Georgea Herberta Meadea, ali i drugih raznih mislilaca čija promišljanja uključuje u svoj rad.

Uzimajući u obzir radove drugih teoretičara društvenog djelovanja Habermas definira četiri osnovna sociološka modela djelovanja:

1. Teleološki (strateški) model djelovanja

Prema ovom modelu djelovanja, djelatni sudionik je motiviran usmjerenošću prema uspjehu. Bira između nekoliko različitih smjerova djelovanja, a pri tom tumači trenutnu situaciju, te usto ima u vidu krajnje ostvarenje svoga djelovanja. U varijanti koju Habermas naziva strategijsko djelovanje, sudionik uzima u obzir vjerojatno ponašanje drugih sudionika koji su usmjereni prema cilju.²³

2. Normativno reguliran model djelovanja

U ovom modelu djelatni sudionik je vođen vrednotama i normama koje dijele članovi društvene grupe, tj., sudionik je motiviran shvaćanjem onoga što se treba ili ne smije činiti. Stoga u ovom modelu, zajedničke vrednote, običaji i uloge određuju područje i obuhvatnost djelovanja.

U nekim dijelovima Teorije komunikativnog djelovanja Habermas tvrdi da se ovaj oblik djelovanja često vrši gotovo automatski, tj., proizlazi iz duboko ukorijenjenih zajedničkih navika. Još jedna važna informacija je izrečena tijekom analize ovog modela djelovanja.

Naime, Habermas primjećuje kako se normativno regulirano djelovanje ne odnosi na ponašanje u osnovi usamljenih djelatnih sudionika koji u svom okruženju dolaze u

kontakt sa drugim djelatnim sudionicima, naprotiv, ovdje je riječ o članovima društvene skupine koji svoje djelovanje usmjeruju prema zajedničkim ciljevima.²⁴ Posljedično tome, mogli bi reći da se kod strateškog modela djelovanja radi o ostvarivanju cilja upravo putem u osnovi usamljenih djelatnih sudionika ali ipak treba imati na umu da se ovdje ne radi isključivo o usamljениčkom ponašanju, već je prvenstveno riječ o formiranju ciljeva i vrednota.

3. Dramaturški model djelovanja

Ponekad djelatni sudionik nije niti usamljeni pojedinac ali niti član društvene skupine, nego vrši interakciju sa ljudima koji jedni drugima čine publiku pred kojom se predstavljaju.

Drugim riječima, prema ovom modelu tvrdi se da djelatni subjekt izriče sadržaj svoje subjektivne svijesti publici drugih djelatnih sudionika. U takvom djelovanju sudionik pobuđuje određenu sliku, utisak samoga sebe. U takvoj situaciji djelatni sudionik ima povlašteni pristup vlastitim idejama, namjerama, željama, itd., dok istodobno može nadzirati ili regulirati pristup javnosti njima. Dakle, to nije ništa drugo, doli pomno planiran i stiliziran prikaz samoga sebe javnosti. Stoga posebnu važnost imaju atributi stila, estetskog izričaja, kao i formalne kvalitete općenito.²⁵

Jedino što donekle zbunjuje u prikazu ovog modela djelovanja je Habermasova tvrdnja kako je dramaturški model na neki način produžetak strateškog modela djelovanja. Pri tom ističe kako je zapravo riječ o strateškom djelovanju u određenom stilu. Zbog toga postaje upitna svrha izdvajanja dramaturškog modela kao zasebnog.

4. Komunikativni model djelovanja

U ovom modelu djelatni sudionici su zamišljeni na način da se nalaze u interakcijskom odnosu kako bi riješili praktične probleme. Sudionici su usmjereni na shvaćanje svoje djelatne situacije i planova djelovanja kako bi putem dogovora koordinirali svoje djelovanje.

Komunikacijski model pretpostavlja upotrebu jezika koji ima ulogu medija putem kojeg se može postići razumijevanje, a tijekom kojega sudionici putem interakcije sa svijetom izriču tvrdnje valjanosti koje se mogu prihvatiti ili mogu biti i osporene. ²⁶

Čini se da jezik ovdje općenito definira kao djelovanje nakon kojega postoji mogućnost refleksije. Možda je najjasnija definicija komunikacijskog djelovanja izrečena u tvrdnji da se ovdje radi o djelovanju koje se može shvatiti kao oblik interakcije koja je koordinirana putem djela govora, ali se s tim djelima ne podudara.²⁷

Jedno je promišljanje važno za ovaj model djelovanja i smatram ga nužnim spomenuti. O čemu se zapravo radi? Iz samih izraza vidimo da kada govorimo o teleološkom i komunikativnom djelovanju zapravo govorimo o dva naizgled suprotna stava. No nije li zapravo svako djelovanje na neki način svrhovito?

Habermas je svjestan ove primjedbe, pa tako nekoliko stranica kasnije sam priznaje da svako djelovanje, pa tako i komunikacijsko u sebi sadrži teleološku strukturu. To je jasno vidljivo iz činjenice da svi djelatni sudionici žele ostvariti svoje vlastite ciljeve. Međutim, mehanizmi koordinacije su potpuno različiti. Kod teleološkog djelovanja pod pojmom koordinacije podrazumijeva se poklapanje egocentričnog računa koristi.²⁸ U tim slučajima relativna važnost sukoba i kooperacije ovise isključivo o vlastitim interesima. Preostala tri modela djelovanja su drugačija. Tako normativni model

djelovanja specificira koordinaciju kao društveno integrirajući o vrednotama i normama koji je ucijepljen kroz kulturnu tradiciju i socijalizaciju.²⁹ Zatim dramaturški model pod koordinacijom smatra slaganje između djelatnih sudionika i njihove publike. Konačno, za nas aktualan komunikativni model djelovanja pod pojmom kooperacije smatra protumačive uspjehe na kojima se temelje kooperativni procesi tumačenja. Nakon prikaza ova četiri osnovna modela djelovanja pažnju ćemo usmjeriti na Habermasovu kritiku navedenih modela, gdje ćemo vidjeti nedostatke ali i prednosti određenih modela.

2.2. Habermasova kritika modela djelovanja i komunikacijska racionalnost

Habermas oštro kritizira ova četiri osnovna modela. Prvo što zamjećuje je činjenica da niti jedan od modela djelovanja ne iscrpljuje sve mogućnosti ljudskog djelovanja. Ovi modeli se zapravo shvaćaju kao mogućnosti djelovanja ili ako koristimo Weberov rječnik idealnim tipovima djelovanja.

Problematično je i korištenje jezika, koje je u prva tri modela jednostrano. Tako u teleološkom modelu svrha djelovanja je nagovoriti nekoga da učini nešto, a pri takvoj komunikaciji djelatni sudionici na umu imaju samo svoje krajnje ciljeve. Nadalje, u normativnom modelu, jezik služi samo kao medij za prenošenje kulturnih vrednota i dogovora, koji se zapravo samo nanovo reproduciraju sa svakim činom slaganja.

Pri tome treba imati na umu da se ovdje radi samo o sporazumnom djelovanju onih djelatnih sudionika koji jednostavno aktualiziraju već postojeći normativni dogovor. Ista kritika vrijedi i za dramaturški model gdje je jezik puki posrednik pomoću kojega djelatni sudionik vrši čin samopredstavljanja publici.

Nasuprot svim tim jednostranim pristupima jedino se komunikacijski model odlikuje sveobuhvatnošću, gdje se sve funkcije jezika uzimaju podjednako u obzir.³⁰

Kao treću zamjerku Habermas ističe kako se čini da od svih modela djelovanja, jedino u prvom nalazimo naznaka o racionalnosti ljudskog djelovanja koje je shvaćeno kao primjena uma na tijek djelovanja.³¹ Habermas polaže veliku važnost u racionalnost komunikativnog procesa, kojeg bi želio razviti i istražiti kako bi se udaljio od jednostranog i uskog viđenja koje u jeziku i komunikacijskom djelovanju vidi samo oruđe putem kojeg se može ostvariti cilj.

Upravo je ta racionalnost bila napadana iz mnogih smjerova. Poststrukturalisti inzistiraju u tvrdnji da racionalnost nije ništa drugo doli oblik moći, feministi pak tvrde da racionalnost maskira mušku dominaciju, dok postmodernisti tvrde da racionalnost, koje je sama po sebi povijesna, nije ništa drugo nego jezična igra koja izgrađuje vlastite domene primjene.³²

Ono što autor teorije komunikativnog djelovanja želi postići je obnova etičke racionalnosti u društvenoj raspravi. To namjerava postići tako što će s jedne strane izbaviti racionalnost iz reduktivne uloge procjenjivača učinkovitosti, dok će se sa druge strane pokušati obraniti od postmodernog skepticizma.

Moglo bi se reći da Habermas gleda modernu kao jedan nedovršeni projekt, za koji on osobno vjeruje da još uvijek može ostvariti uspjeh.

Stoga nastoji identificirati probleme modernih društava kako bi pronašao odgovarajući način za rješavanje problema.

Neki autori koji su se bavili Habermasovim djelovanjem (Brown, Goodman, Outwaite) tvrde da on svoj rad vidi kao pokušaj prilagodbe misli Maxa Webera duhu zapadnog marksizma.

Kako bi potkrijepili ovu ideju navode Webereovu tvrdnju da je za “zapadnu kulturu” karakterističan neizbježni rast osobitog načina razmišljanja. Cjelokupna racionalnost na

zapadu vezana je uz učinkovitost, procjenu i kontrolu. Ovakav formalni, instrumentalni oblik racionalnosti posljedično rezultira gubitkom značenja i rastom birokracije. Doista, oba ova fenomena su vidljiva u modernim kapitalističkim društvima.

Habermas pak tvrdi da se tragičnost dijalektičkog prosvjetiteljstva očituje u tome da ono na kraju potiskuje i kontrolira ljudsku narav, istu onu narav koja nam služi kao motivacija za vlastitu slobodu.

Uzimajući u obzir izrečena promišljanja, treba reći kako Habermas nadalje iznosi definiciju komunikacijske racionalnosti koja je istodobno kritična ali i konstruktivna, a koja ukratko tvrdi da se ovdje radi o komunikacijskom procesu koji je usmjeren na ostvarivanje, održavanje i ponovni pregled suglasnosti i to takve suglasnosti koja počiva na intersubjektivnom prepoznavanju tvrdnji valjanosti koje je moguće podvrgnuti kritici.³³ Putem ove ključne definicije Habermas prebacuje naglasak u našem shvaćanju racionalnosti. Tako da se racionalno više ne shvaća isključivo kao konceptijsko i apstraktno, već i kao interaktivni i društveni proces. Upravo je ovo mijenjanje fokusa fundamentalno za teoriju komunikacijskog djelovanja.

Komunikacijska racionalnost je također proces u kojima se razne tvrdnje valjanosti dovode do zadovoljavajućeg dogovora. Nadalje, koncept postizanja razumijevanja ukazuje na racionalno motiviran dogovor među sudionicima komunikacijskog procesa, koji se mjeri putem tvrdnji valjanosti koje mogu biti podvrgnute kritici.

Tvrdnje valjanosti (propozicijska istina, normativna pravednost, subjektivna istinitost) karakteriziraju različite kategorije znanja koje su utjelovljene u simbolističkim izričajima.³⁴ Habermas smatra da upravo tim tvrdnjama valjanosti, teoretičari sociološke tradicije nikada nisu uspjeli ovladati.

Njegov argument za ovu tvrdnju je da kada djelujemo u skladu sa nekom društvenom normom, to činimo jer smo normu prepoznali kao nešto što je racionalno potaknuto. Nije nam dopušteno da odbijamo normu posredno ili da prema njoj budemo indiferentni. Ako će djelatni subjekt prihvatiti ili odbiti normu, onda za to mora imati valjani razlog.

Ono što tradicionalna sociološka teorija predlaže je da će do uzdizanja normativnog autoriteta doći kada djelatni sudionici internaliziraju sankcije povezane sa kršenjem očekivanih općih oblika društvenog ponašanja.³⁵

Habermas pak tvrdi da iako je osoba usmjerena, tj. oblikovana da se ponaša na određeni način, to joj ne daje dovoljno dobar razlog da se nastavi ponašati na taj način.

Isto tako, tvrdnje valjanosti koje su izrečene tijekom komunikacijskog djelovanja navezane su na tri svijeta, s kojima su povezani i govornici.

Tako da možemo govoriti o objektivnom svijetu fizičkih stvari, zatim postoji subjektivni svijet unutrašnjeg iskustva i društveni svijet obilježen pravilima i normama.³⁶

2.3. Jezik kao izvor djelovanja

Prema Habermasovoj komunikacijskoj racionalnosti glavni izvor valjanosti je jezik. Neke ključne upotrebe jezika, poput argumentacije, posjeduju određenu dozu normativnog autoriteta jer putem jezika izričemo svoje misli. Dakle, moglo bi se reći da je naša sposobnost mišljenja, zapravo sposobnost baratanja jezičnim simbolima.³⁷

Habermas smatra da temeljena istina, tj. moralnost bilo kojeg djelovanja nije niti apsolutna, niti je posredna, već je određena društvenim kontekstom u kojem je uspostavljena.

Istina i moralnost su ljudske društvene konstrukcije nastale kao posljedica djelovanja. Samo djelovanje je intersubjektivno i uključuje interakciju s drugima koja se odvija putem jezika.³⁸

Kao mediji za postizanje razumijevanja čin govora ima ulogu:

a) uspostavljanja ili obnove interpersonalnih odnosa, gdje govornik uspostavlja odnos sa nečim u svijetu legitimnog društvenog reda.

b) predstavljanja stvari i događaja, gdje govornik uspostavlja odnos sa nečim u svijetu trenutačnog stanja događaja.

c) manifestacije iskustva, tj. vlastito predstavljanje, gdje govornik uspostavlja odnos sa nečim u subjektivnom svijetu za koji ima povlašteni pristup.³⁹

Proces postizanja razumijevanja znači sposobnost racionalnog prihvaćanja ili odbijanja tvrdnji valjanosti koje su nastale kao posljedica govornih čina. Ovo je normalna funkcija jezika, a komunikacijsko djelovanje ove vrste dopušta koordinaciju društvenog djelovanja na jedan nepatološki način.

Svrha normalne komunikacije je postizanje dogovora po pitanju tvrdnji valjanosti, što nužno ne mora odgovarati niti jednoj strani. Sve istinske komunikacije su oblikovane tvrdnje valjanosti koje pozivaju na stav promišljanja, te učvršćuju društveno djelovanje kroz zahtjev za prepoznavanjem. Razumijevanje je tek jedan segment komunikacijskog djelovanja i kao takvo ne zahtjeva stvarno postizanje dogovora.⁴⁰

Jedan od ključnih komponenata komunikacijskog djelovanja je argumentacija. Upravo putem argumentacije vršimo procjenu tvrdnji valjanosti.

Samu argumentaciju bi mogli opisati kao situaciju u kojoj se tvrdnje valjanosti testiraju jedna nasuprot druge, na svakoj od tri dimenzije moralnosti, istine i iskrenosti.⁴¹

Argumentacija reproducira društveni život tako što ga s jedne strane učvršćuje u odnosu sa komunikacijskim kriterijima, a s druge strane tako što služi kao sadržaj za učenje. Nemoguće je testirati tvrdnje valjanosti i postići zajedničko razumijevanje, bez slobodne i neometane argumentacije tijekom komunikacijske interakcije.

2.3.1. Strategijsko nasuprot komunikacijskom djelovanju

U svojim definicijama različitih modela djelovanja, Habermasov primarni interes je isticanje komunikacijskog djelovanja nasuprot svim ostalim vrstama djelovanja.

Nadalje, smatra da se svi drugi oblici djelovanja mogu svrstati u jednu grupu, koju naziva djelovanje usmjereno na uspjeh ili svrhovito djelovanje. Zatim unutar te grupe vrši podjelu na instrumentalna djelovanja, ako se radi o ne društvenim djelovanjima, te na strategijska djelovanja kad je riječ o društvenim djelovanjima.⁴²

Nasuprot navedenih djelovanja koja su usmjerena na cilj, komunikacijsko djelovanje se smatra usmjereno na pristanak, tj., na razumijevanje sudionika.

U strategijskom djelovanju cilj društvenog djelovanja je unaprijed određen, a često je i skriven. Svrha strategijskog djelovanja nije postizanje dogovora oko ciljeva djelovanja ili pak postizanje razumijevanja. Naprotiv, svrha ovakvog djelovanja je učinkovito izvršavanje planova govornika, posebno u situacijama gdje postoji mogućnost da se slušatelji neće složiti sa govornikovim namjerama.⁴³

Iako strategijsko djelovanje koristi jezik i uključuje druge ljude, ciljevi djelovanja nisu ograničeni samo na uporabu jezika, a ljude se tretira kao da su neka vrsta objekta. Društvene norme, pa čak i govornikovi subjektivni izričaji postaju oruđa za ostvarivanje unaprijed određenih ciljeva.

Racionalnost ovog tipa komunikacije ne očituje se u postizanju razumijevanja među djelatnim sudionicima, već se učinkovitost djelovanja vidi ako govornik uspije slušatelje uvjeriti da učine ono što on želi. Dakle, može se reći da strategijsko djelovanje ne stvara, niti mu je cilj stvoriti, jezično građenu sferu zajedničkih značenja. Nasuprot tomu, komunikacijsko djelovanje za cilj ima postizanje razumijevanja. Ovdje je poseban naglasak na riječi razumijevanje.

Prema Habermasu razumijevanje ne znači ništa drugo doli proces u kojem dolazi do dogovora između osoba koje govore i osoba koje djeluju.⁴⁴ Stoga u komunikacijskom djelovanju ljude ne možemo gledati kao objekte putem kojih ćemo dosegnuti unaprijed određen cilj. U ovom obliku djelovanja svi se ciljevi djelovanja uzajamno dogovaraju u procesu koji priznaje autonomiju svih sudionika.

Habermas također ističe kako komunikacijsko djelovanje pri upotrebi jezika ima prednost pred strategijskim djelovanjem.

Čak se za posljednje može reći da ima ulogu nametnika koji se pojavljuje pri upotrebi komunikacijskog djelovanja. To se može objasniti činjenicom da kada govornik primjenjuje strategijski način govora, on zapravo manipulira jezikom i pridobiva slušatelje za svoju korist.

Stoga, uloga jezika gdje je djelovanje usmjereno na postizanje razumijevanja je originalna, dok je primjena strategijskog djelovanja nametnička.⁴⁵

Razlika između komunikacijskog i strategijskog djelovanja ne očituje se u činjenici da je jedno od njih usmjereno na cilj, a drugo nije. Treba imati na umu da oba oblika djelovanja uključuju koordinaciju djelovanja u svrhu postizanja unaprijed određenih ciljeva.

Istinska razlika je vidljiva tek kada se vidi odnos između cilja djelovanja i jezika koji se koristi.

Kao što je malo prije rečeno, u strategijskom djelovanju jezik je sveden na puko oruđe pomoću kojeg se može ostvariti cilj djelovanja.

S druge strane u komunikacijskom djelovanju, cilj se očituje u razumijevanju, a i sama narav cilja je neodvojiva od jezičnog procesa putem kojega se cilj ostvario.⁴⁶

Ukratko, jezik je građevni element u procesu komunikacijskog djelovanja, a pomoću njega definiramo sredstva, svrhu i valjanost tvrdnji nastalih tijekom komunikacijskog procesa. Ipak, moramo imati na umu, da ukoliko želimo imati neometanu komunikaciju, nužno moramo ostvariti određene uvjete, o čemu će više biti riječi u poglavlju koje slijedi.

2.3.2. Idealni uvjeti za komunikaciju

Prema Habermasu svi dogovori i razumijevanja koja su postignuta putem procesa komunikacije ne moraju nužno biti istinska slaganja ili razumijevanja. Nadalje, pri objašnjavanju idealnih uvjeta za razgovor, možemo kao stvar principa, razlikovati istinska i lažna slaganja ako pretpostavimo mogućnost neometanog razgovora. Taj

razgovor bi trebao biti jednako dostupan svim sudionicima rasprave, te bi u takvoj situaciji jedino snaga boljeg argumenta prevladala.

Očekivanje situacije u kojoj vladaju idealni uvjeti za razgovor je garancija da možemo biti sigurni da je slaganje koje smo postigli uistinu istinsko slaganje.

Jedino ako tijekom svake rasprave aludiramo na idealne uvjete razgovora, možemo očekivati da će zapreke za iznošenje kvalitetnijih tvrdnji ostati na razini koja neće ometati proces interpersonalne komunikacije.

Habermas isto tako navodi dva uvjeta koja su potrebna za normalnu komunikaciju. Kao prvo, svi sudionici rasprave moraju zauzeti stav koji je utemeljen jedino na racionalnosti argumenta.

Drugi uvjet je nužnost postojanja reciprociteta koji se predviđa putem uzajamnog priznanja svih sposobnih sudionika rasprave.⁴⁷

Nakon toga Habermas spominje osnovne uvjete koji su potrebni da bi uopće mogli govoriti o situaciji idealnog razgovora:

1. Svi potencijalni sudionici rasprave moraju imati jednake mogućnosti da koriste komunikacijske čine govora. Na taj način su uvijek u mogućnosti da otvore raspravu ili da je potaknu putem pitanja i odgovora.

2. Svi sudionici u raspravi moraju imati jednake mogućnosti da istaknutu svoje tvrdnje, namjere, objašnjenja, opravdanja i preporuke. Isto tako i njihove tvrdnje valjanosti trebaju biti predmetom rasprave kako bi ih se prihvatilo ili odbacilo. Na taj način našli bi se u situaciji u kojoj se niti jedno mišljenje ne bi ignoriralo, te bi moglo postati temom rasprave ili bi pak moglo biti podvrgnuto kritici.

3. Rasprava dopušta jedino govornicima koji imaju jednake mogućnosti kao djelatni sudionici, da koriste regulativne čine govora. Drugim riječima, oni mogu zapovijedati ili pružati otpor, isto tako mogu dopuštati ili zabranjivati, kao i što mogu ponuditi ili povući obećanje.

Samo potpuni reciprocitet očekivanog ponašanja, koji isključuje povlastice, poput jednostranog, slijepog ponašanja i normi procjenjivanja, garantira da se formalno jednaka raspodjela mogućnosti otvaranja, nastavljanja i obraćanja, zaista može koristiti u svrhu odmicanja zapreka stvarnosti. Na taj način došli bi u područje komunikacije koje je oslobođeno iskustva i tereta djelovanja.⁴⁸

Treba reći kako je Habermasova situacija idealnog razgovora doista idealna. U svakodnevnoj društvenoj interakciji teško bi se mogli naići na ovakvu vrstu dijaloške komunikacijske interakcije. Habermas ne daje nikakve naznaka o načinima putem kojih bi bilo moguće dosegnuti situaciju u kojoj bi bilo riječi o idealnim uvjetima za razgovor.

3. SUSTAV I ŽIVOTNO OKRUŽENJE

U drugom dijelu Teorije komunikativnog djelovanja, koji se zove Životni okoliš i sustav: kritika funkcionalističkog razuma, Habermas se bavi strukturalnim i sistemskim procesima, kao i problemima modernog društva koji uzrokuju smetnje u idealnim situacijama govora i procesu komunikacije.

U svojoj teoriji društva Habermas čini razliku između društvenog ili životnog okoliša⁴⁹ i društvenih sustava (koje bi mogli podijeliti na ekonomske, političke i zakonsko – normativne). Treba naglasiti da su u povijesti ljudskog društva društveni sustavi izrasli iz životnog okoliša.

Svojom teorijom sustava i životnog okoliša, Habermas nastoji napraviti odmak od rascjepkanosti između teorija društvenog djelovanja i teorija strukture društva. Ukratko, može se reći da razvoj teorije sustava i životnog okoliša prolazi kroz četiri faze:

1. Akcijsko – teorijska utemeljenja pod vidikom komunikacijskog djelovanja
2. Habermasova konstrukcija koncepta životnog okoliša kao društvene pozadine komunikacijskog djelovanja
3. Njegov kritički osvrt na sistemsko – teorijske koncepte
4. Izgradnja modela društva koji u sebe može integrirati akcijsko – teorijske ali i sistemsko – teorijske procese.⁵⁰

Što se tiče životnog okoliša (Lebenswelt), sam pojam se temelji na referenci Edmunda Husserla da je svijet prvenstveno dan u iskustvu, tj., prije znanstvenih istraživanja i fenomenološke filozofije. Termin životni okoliš odnosi se na protumačive uzorke društva koji se prenose putem kulture, a organizirani su pomoću jezika.

Sam Habermas kaže: “Subjekti koji djeluju komunikacijski postižu razumijevanje uvijek u horizontu životnog okoliša, koji je oblikovan od strane više ili manje difuznih, uvijek neproblematičkih, pozadinskih uvjerenja. Služi kao izvor definicija situacija za koje djelatni sudionici pretpostavljaju da su neproblematičke. Životni okoliš također pohranjuje protumačivi rad prethodnih generacija.”⁵¹

Prema Habermasu to uključuje stvaranje grupnih identiteta ali isto tako i razvoj pojedinačnih osobnosti. Iz sociološke perspektive životni okoliš daje nužno pretpostavljenu lokaciju u kojoj se odigravaju svi konflikti.⁵²

Habermas koristi ovaj koncept kako bi predložio da društvo reproducira samo sebe tako što nastavlja protumačivo djelovanje prethodnih generacija.

U tom djelovanju članovi intersubjektivno mijenjaju usmjerenja svijeta ali i definicije situacija koje su pohranjene u životnom okolišu.

Koncept životnog okoliša utjelovljuje kulturnu reprodukciju (nastavak tradicije, jasnoću i racionalnost znanja), društvenu integraciju (stabilizaciju društvenog identiteta, solidarnost) i socijalizaciju (prijenos poopćenih sposobnosti za djelovanje, te usklađivanje života pojedinca sa kolektivnim oblicima života).⁵³ Životni okoliš je ključan za održavanje i osiguravanje društvenog identiteta i kulturne tradicije.

Strukturalne komponente životnog okoliša su kultura, društvo i osobnost. Kako bi došli do tih komponenti nužna je primjena akcijsko – teorijske perspektive unutar sistemsko – teorijskih koncepata. Habermas tvrdi da sociologija sa svojim sistemsko – teorijskim usmjerenjem uzima u obzir samo jednu od tri strukturalne komponente životnog okoliša. Poimence, radi se o institucijskom sistem za koji kultura i osobnost tvore tek komplementarne okoliše.⁵⁴

Što se tiče sustava, može se kratko reći da on predstavlja dijelove društva u kojima su interpersonalna djelovanja koordinirana kroz svoje funkcionalne posljedice, tj. riječ je o ekonomskim, političkim i zakonsko – normativnim sustavima.

Na taj način sustavi su u skladu sa prilagodljivim ciljevima svrhovitog djelovanja.

Sustavi postižu društveni red kroz funkcionalnu integraciju posljedica djelovanja anonimnih pojedinaca, kao i putem posebno nadziranog stereotipnog komunikacijskog procesa.

Njihova osnovna karakteristika je stvaranje sistema ovisnosti kod ljudi i grupa. Stoga se pojavljuju kao subjekti u političkom sistemu, tj. kao klijenti u sistemu upravljanja javnim uslugama, te kao kupci u ekonomskom sustavu. Kroz usmjeravajuće medije (o

kojima će više riječi biti nešto kasnije), poput novca, moći, utjecaja, društveni sustavi utječu na ljudsko ponašanje, bez obzira na direktnu interakciju i njihove pojedinačne osobne interese.

Ključnu ulogu u svemu ima hermeneutički pristup putem kojega dolazimo do samih komponenti životnog okoliša. Ovaj proces se usmjeruje putem članova i predteorijskog znanja poput jezika, svijesti te normativnih i duhovnih osuda.⁵⁵

Pristupi strukturalista ili funkcionalista mogu objasniti logiku unutarnjih interakcija komponenti društvenog sistema. Međutim, nikako ne mogu objasniti elemente koji prethode samom činu komunikacije.⁵⁶ Ovi elementi se nalaze u jezično strukturiranom životnom okolišu, te imaju utjecaj na cjelokupni proces komunikacijske interakcije. Dakle, možemo reći da je Habermasov pristup hermeneutički.

U slučaju neuspjeha u sustavu, interakcija životnog okoliša, kada je riječ o kulturnoj reprodukciji poprima oblik gubitka smisla, krize opravdanosti i usmjerenja. U slučaju društvene integracije neuspjeh sustava rezultira time da interakcija životnog okoliša poprima oblik gubitka društvene solidarnosti, dok se u slučaju socijalizacije mogu pojaviti psihopatologije, posebice one koje se tiču ega.⁵⁷

Integrirajući Weberove i Marxove argumente, Habermas definira patologije u interakciji sustava, tj. životnog okoliša. Prema njemu najgori aspekti neuspjeha su gubitak značenja, rast birokracije i otuđenje.

Treba imati na umu da iako u praksi Habermas sustav i životni okoliš gleda zajedno, on ih tek analitički razdvaja kako bi se bolje moglo razumjeti moderna društva.

3.1. Usmjerujući mediji

Ideju o usmjerujućim medijima Habermas preuzima iz teorije sistema Talcotta Parsonsa.⁵⁸ Usmjerujući mediji su zapravo dijelovi društvene stvarnosti koji nisu u potpunosti perspektivi životnog okoliša. Ovdje Habermas navodi primjere novca i moći. Takvi mediji predstavljaju samo srce sustava. Imaju sposobnost usmjeravanja interpersonalnih odnosa bez ikakve potrebe preusmjeravanja prema tradicionalnim normama ili dogovorima postignutim putem komunikacije.⁵⁹

Djelatni sudionici više se ne moraju složiti, pa čak i ne moraju razumijeti cilj sustava, da bi njihova djelovanja ukazivala da su u potrazi za tim ciljevima. Unutar domene društvene interakcije koja je pod kontrolom usmjerujućih medija više ne postoji podložnost kontroli putem društvenog slaganja. Povećana domena komunikacije postaje ne normativna i počinje biti upravljanja od strane svojih vlastitih tehničkih pravila. Sustav koji je pod kontrolom usmjerujućih medija, odvojio se od životnog okoliša.

Dakle, govoreći u povijesnom kontekstu, možemo reći da je tijekom razvoja ljudskog društva došlo do razdvajanja društvenih sustava i životnog okoliša. Isto tako, vidljiv je fenomen formiranja nekih novih modernih institucija koje se temelje na širim načelima društvene integracije, znanja, opravdanosti i regulacije.

Ove nove institucije društvenog sustava s vremenom sužavaju svoj racionalni doseg, te postaju preuske. Drugim riječima, one postaju faktori očuvanja staroga i onemogućuju daljnji razvoj društva, te na taj način gube svoj legitimitet. Njima počinju dominirati usmjerenja ka novcu i moći, kao i povećana birokracija i proces politizacije.

I tako, od procesa društvene modernizacije i racionalizacije, sustav postaje faktor koji blokira razvoj, te pri tome vrši sve agresivniji pritisak na životni okoliš. Svrha ovog pritiska je namjera pretvaranja životnog okoliša u sredstvo pomoću kojega se može vršiti političko i novčano krijumčarenje.⁶⁰

Dakle, Habermas uviđa da se moderno društvo nalazi u krizi, jer s jedne strane vidljiva je želja sustava za daljnjim širenjem, što za posljedicu ima smanjivanje slobodnog prostora, a s druge strane isti taj sustav želi pokoriti životni okoliš. Na ovo Habermas misli kada odvaja sustav od životnog okoliša.

Potpuno je vidljivo da sustavi poput npr. ekonomskih tržišta mogu koordinirati svoje djelovanje na sve kompliciranije načine, a da im pritom uopće ne treba razumijevanje ili konsensus. ⁶¹

No, pitanje koje se postavlja u ovoj problematici je na koji način spasiti životni okoliš od “naleta” sustava, tj., koji su uvjeti potrebni da bi mogli osigurati autonomiju subjekta u zajednicama koje još nisu pod potpunom kontrolom autoritativnog sustava?⁶²

Prema Habermasu izlaz se može vidjeti u prihvaćanju komunikativne racionalnosti, te u jačanju autonomije civilnog društva. Potrebno je i proširiti prostor rezerviran za slobodno djelovanje i komunikaciju među ljudima. Na taj način ljudi će u procesu međusobnog komuniciranja donijeti racionalne odluke utemeljene na racionalnim argumentima i slaganju, a smanjit će se mogućnost jačanja sustava i autoritativnih oblika vladanja. Slijedeći ovu liniju razmišljanja Habermas također uočava sve progresivniju ulogu novih pokreta, te pri tome naglašava da se lokacija sukoba u modernom društvu sve više udaljava iz područja proizvodnje, a sve je učestalija na području politike i kulture.

Iako se nakon iznesenih misli može činiti da je odnos između društvenog okoliša i sustava negativan, te da su sustavi u sve većoj mjeri odvojeni od životnog okoliša, ne smije se zaboraviti činjenica da sustavi izvire iz životnog okoliša. Dakle, oni i dalje moraju biti povezani sa procesima u životnom okolišu.

To se očituje u činjenici da mediji koji usmjeravaju sustav, poput novca ili moći, moraju biti institucijski ali i što još važnije motivacijski usidreni u životnom okolišu. Sve promjene unutar sustava također moraju biti utemeljene u životnom okolišu kako bi bile jasne i opravdane.⁶³

Nakon toga Habermas opisuje povijesni proces preobrazbe interakcije životnog okoliša, i sistema sa modernizacijom društva. To čini pomoću pojma društvene racionalizacije, koji posuđuje od Maxa Webera.

3.2. Društvena racionalizacija

William Outwaite tvrdi da u Teoriji komunikativnog djelovanja Weber za Habermasa odigrava ulogu sličnu onoj koju je Hegel odigrao za Marxa. Naime, Weber je otvorio koncept racionalizacije, te je odlučio napraviti povratak teoriji sustava.⁶⁴

Nadalje, Weber definira djelovanje u smislu da mu djelatni sudionik pridaje subjektivno značenje. On to značenje ne dovodi u vezu sa modelima govora, niti ga povezuje sa uvjerenjima i namjerama djelatnog sudionika.⁶⁵

Na taj način dolazi u domenu svoje vrlo poznate razlike između vrijednosno – racionalnog, svrhovito – racionalnog, tradicijskog i afektivnog djelovanja.

Stoga se može reći da se Weber nije toliko koncentrirao na opće strukture životnog okoliša, već ponajprije na usmjerenje djelovanja.⁶⁶

Habermas koristi ove Weberove smjernice djelovanja, međutim to čini na potpuno novi način. Naime, on te motivacije i smjernice primjenjuje tako da ih povezuje sa djelovanjem u životnom okolišu. No, o čemu je doista riječ kada Habermas govori o racionalizaciji životnog okoliša? Ovdje se zapravo radi da u slučaju sve veće razlike između građevnih komponenti životnog okoliša i procesa koji služe održavanju tih komponenti, više sadržaja interakcije dolazi pod nadzor racionalno motiviranog uzajamnog razumijevanja.

Za Habermasa ključan argument je da tijekom povijesti životni okoliš mora postati racionaliziran. Sama racionalizacija je dio društvene evolucije i potrebna je ukoliko želimo imati emancipirano društvo.⁶⁷

Taj proces racionalizacije uključuje procese u kojima dolazi do sve većeg strukturalnog razlikovanja, tako da bi se konačno došlo do hipotetski zamišljenog završnog, tj. konačnog stanja. U tom stanju kulturne tradicije bi bile podvrgnute neprestanoj kritici, dok bi političke forme postale ovisne o formalnoj proceduri opravdanja, osobnosti bi bile sve više autonomije. Odnos sa tradicijom, institucijama i sadržajima procesima socijalizacije postao bi kritičniji i reflektivniji.

Drugim riječima, racionalizacija životnog okoliša znači prijelaz od normativno propisanog dogovora prema razumijevanju koje je postignuto procesom komunikacije.⁶⁸

Upravo je to komunikativno djelovanje prema Habermasu ključno u procesu racionalizacije: "Društveno integracijske i izričajne funkcije koje su u početku bile upražnjavane ritualnom praksom, polako prelaze u domenu komunikativnog djelovanja. Autoritet svetog je postupno zamijenjen autoritetom postignutog dogovora. Tim postupkom, komunikativno djelovanje je oslobođeno od sakralno zaštićenih normativnih sadržaja. Istodobno, dok u domeni svetog dolazi do gubitka moći i utjecaja, oslobađa se mogućnost racionalnosti u komunikativnom djelovanju.

Aura puknuća i strah koji isijava iz svetog, kao i moć koju to sveto posjeduje, pretvoreni su u novu vezivnu/sputavajuću silu tvrdnji valjanosti koje se mogu podvrgći kritici."⁶⁹

Sam proces racionalizacije ne znači da životni okoliš nužno gubi svoju moć. Još uvijek može ostati snažna sila, gdje bi komunikativni model bio prevladavajući model društvenog djelovanja. Međutim, stvarni rezultat u modernim kapitalističkim društvima je drugačiji, što ćemo upravo i vidjeti.

3.3. Kolonizacija životnog okoliša i kriza sustava

Razvojem društva i povećanjem njegove složenosti životni okoliš postaje tek jednim od podsistema. Što znači da i sam životni okoliš postaje složeniji sa sve očitijim razlikama u svoje tri sfere, tj. na području kulture, društva i osobnosti. U ovom procesu gdje sustav postaje sve složeniji, dolazi do još više promjena, ponajprije zahvaljujući usmjerujućim medijima. Na taj način dolazi do razdvajanja između sustava i životnog okoliša.

Veze unutar samog sustava uspostavljaju se putem usmjerujućih organizacija koje koriste bezjezične medije, poput novca ili moći. Nužno je istaknuti da te usmjerujuće

organizacije ne pridonose niti normativnim regulacijama, niti procesu oblikovanja identiteta.⁷⁰

Prema Habermasu koncept životnog okoliša svoje najjače empirijsko uporište pronalazi u tzv. primitivnim društvima. U takvim društvima nalazimo situaciju da jezično prenošenih i normativno uređenih interakcija tvore pomoćne društvene strukture.⁷¹ Dakle može se reći da u primitivnim društvima postoji zajedničko doživljeni društveni svijet u kojem su svjetonazori rašireni po društvenoj strukturi u jednoj cjelini. Također su čvrsto povezani sa dnevnom rutinom i običajima ljudi.

Kolektivno dijeljen homogeni životni okoliš je idealizacija, međutim primitivna društva su više ili manje bliska ovom idealnom tipu. To postižu putem rodovskih struktura društva i mitskih struktura svijesti. Rodovska struktura se sastoji od obitelji koje su organizirane prema odnosima zakonitog potomstva.⁷²

Naravno, u centru svega je ipak proces komunikacijskog djelovanja koji služi prijenosu i obnovi kulturnog znanja. Kad ga se pak gleda pod aspektom koordinacije djelovanja, onda služi društvenoj integraciji i uspostavljanju solidarnosti, a kada govorimo o aspektu socijalizacije, komunikacijsko djelovanje ima ulogu izgradnje osobnih identiteta.

Način na koji se postiže reprodukcija simboličkih i jezičnih struktura životnog okoliša očituje se u nastavljanju valjanog znanja. Također je važno da dođe do grupne solidarnosti i socijalizacije odgovornih sudionika.⁷³

Zanimljiva je činjenica da u slučaju kada se komunikacijska djelovanja koordiniraju putem bezjezičnih medija poput novca, onda dolazi do njihove pretvorbe u transakcije orijentirane na uspjeh. Ove transakcije se odvijaju između privatnih legalnih subjekata. Na kraju takvih procesa dolazi do situacije da mehanizmi sustava potiskuju sve oblike društvene integracije.

Gubitak slobode i smisla smatraju se očitim posljedicama procesa kolonizacije. Gubitak značenja za posljedicu ima činjenicu da se komunikacijska praksa postaje tek puki instrument, sredstvo za postizanje ciljeva i pretvara se u ono što je kod Webera poznato pod nazivom svrhovita racionalnost.⁷⁴

Habermas se bavi raznim procesima kolonizacije, međutim posebno ga zanima oblik kolonizacije pod nazivom juridifikacija. Ovaj termin bi se najbolje mogao opisati kao proces u kojem se svakodnevne situacije redefiniiraju kako bi mogle postati podložne zakonskim regulacijama.

Među negativnim aspektima procesa kolonizacije životnog okoliša svakako treba istaknuti ometanje društvenih struktura (posebno onih koje se tiču kulture), zatim gubitak smisla, povlačenje opravdanja, krize u usmjerenju djelovanja i obrazovanju. Isto tako velike probleme stvaraju i nemogućnosti uspostavljanja društvene integracije, otuđivanje, puknuće tradicije kao i gubitak koncentracije, te pojava psihopatologija.⁷⁵

Ono što se događa u modernim kapitalističkim društvima i što konačno rezultira negativnim aspektima kolonizacije, zbog kojih je suvremeno društvo u krizi, može se prikazati u nekoliko koraka.

Prvenstveno, životni okoliš gubi svoju moć u korist jakih sila koje Habermas naziva sustavima.

Njihova izvorna namjena bila je da zamijene životni okoliš na materijalnoj razini, no kako postaju sve složeniji, odvajaju se od životnog okoliša i uspijevaju ostvariti sve više nužnih koordinacija u društvu. Kao izravna posljedica toga, životni okoliš se smanjuje sve dok ne postane samo jedan od brojnih podsustava.⁷⁶

Posljedično tome treba primijetiti kako u ranim fazama racionalizacije životnog okoliša, komunikativno djelovanje obnaša funkcije kulturne reprodukcije, društvene integracije i socijalizacije ali vremenom sile sustava ga jednostavno potisnu.⁷⁷ Životni okoliš dođuše preživiti, no postane koloniziran od strane sustava.

Zanimljivo je u okviru ove teme spomenuti osvrt Charlesa Taylora, vezano uz problematiku kolonizacije društvenog sistema. Naime, on smatra da za Habermasa teorija sustava predstavlja diskurzivnu strukturu društvenog života, dok sam sustav predstavlja procese postizanja dogovora u okvirima sustavnih oblika integracije, poput tržišta ili birokracije. Kao posljedicu svega toga imamo već prije spomenuti osjećaj gubitka slobode i smisla života.

Ipak, Taylor smatra da ovo nije nepopravljiva posljedica procesa modernizacije. Da je društvo zamijenilo stare svjetonazore slobodnim i nedominacijskim procesima razumijevanja i dalje bi postojao smisao življenja. Stoga su pravi krivci besmisleni mehanizmi sustava koji svojom dominacijom stvaraju iskustvo besmislenosti.⁷⁸

Teško je odrediti koje od negativnih aspekata (otuđivanje, gubitak smisla itd.) potječu od sustava, a koje su nastale kao posljedica smjera djelovanja.

Kao što je već poznato pažljivim čitateljima ovog promišljanja ali nije naodmet ponoviti, Habermas svoje djelovanje utemeljuje na Weberovim smjericama djelovanja koje primjenjuje na svoj jedinstveni način. Upravo zahvaljujući tome polazi mu za rukom opisati dinamičnu interakciju koja se odvija između sustava i životnog okoliša.

ZAKLJUČAK

Habermasov rad zainteresirao je mnoge ljude, iz različitih društvenih sfera, što po meni uopće nije neobično jer je i sam u svom radu obuhvatio razne autore i u svoje misli uklopio naizgled i nesklopive poglede na društvo. Međutim nije ostao samo na tome, makar je i ova činjenica sama po sebi fascinantna. Naprotiv, on se usudio postaviti pitanja koja su i danas vrlo aktualna, a koja se tiču stanja u suvremenom društvu i načinu na koje je to društvo vođeno.

Tijekom ovog promišljanja vidjeli smo da je Habermas naglasak stavio na važnost komunikativnog djelovanja. U drugom poglavlju iznesen je prikaz četiri osnovna modela djelovanja. Glavna razlika bila je istaknuta između strateškog oblika djelovanja, za kojeg smo vidjeli da ga Habermas naziva i nametničkim, jer ne teži prema postizanju dogovora, već teži ostvarivanju pojedinačnih ciljeva pojedinca, pri čemu dolazi do manipulacije jezika.

Uloga jezika u komunikaciji je naravno vrlo važna. Zbog toga što putem jezika uspostavljamo kontakt sa drugim pojedincima, zatim imamo mogućnost predstavljanja svojeg osobnog iskustva ali isto tako možemo i pristup trenutačnim stvarima i događajima u svijetu oko nas. Važni čimbenik u komunikativnom procesu je i komunikativna racionalnost, jer upravo putem te racionalnosti možemo razne tvrdnje valjanosti dovesti do zadovoljavajućeg govora tako što ih podvrgavamo kritici. Sam proces je interaktivan i mora se odvijati unutar društvenih struktura.

Zaključno u ovom poglavlju vidjeli smo kako Habermas govori o idealnim uvjetima govora koje nužno moramo pretpostaviti kako bi znali da slaganje između sudionika nije lažno. Takvi idealni uvjeti pretpostavljaju mogućnost da svi djelatni sudionici imaju jednaku mogućnost pristupa komunikativnoj djelatnosti, mogućnosti postavljanja

pitanja i davanja odgovora kao i mogućnost regulativnih čina govora. Doduše, teško je moguće takve idealne uvjete ostvariti u svakodnevnom komunikativnom procesu.

U trećem poglavlju bilo je više riječi o sustavima i životnom okolišu. Što se tiče životnog okoliša, njega smo definirali kao protumačivi uzorak društva koji se prenose putem kulturne reprodukcije, a organiziran je pomoću jezika. Unutar sebe pohranjuje protumačive uzorke društva, te daje nužnu pretpostavljenu lokaciju za odigravanje konflikata. Strukturalne komponente životnog okoliša su kultura, društvo i osobnost. Životni okoliš je nužan za održavanje i osiguravanje kulturne tradicije i društvenog identiteta.

Nasuprot tome sustavi su nastali kao zamjena za životni okoliš na materijalnoj razini, međutim zbog sve uspješnije koordinacije u društvenu uspjevaju se odvojiti od životnog okoliša, te počinju stvarati sistem ovisnosti kod ljudi i grupa. Primjeri sustava su zakoni, birokracija, tržišta.

Za jačanje sustava odgovorni su usmjeravajući mediji poput novca ili moći. Ti mediji ne ovise o komunikaciji, niti jeziku, već isključivo ostvarivanju ciljeva pojedinca, što u konačnici rezultira situacijom da mehanizmi sustava potiskuju komunikativni proces i dolazimo do stvarnosti u kojoj dominira kolonizacija životnog okoliša.

Razvoj samog životnog okoliša odvija se pomoću procesa društvene racionalizacije. Proces racionalizacije označava prelazak iz normativno propisanog ugovora u domenu komunikativnog djelovanja koje rezultira razumijevanjem, koje je utemeljeno na tvrdnjama valjanosti koje možemo podvrći kritici.

Racionalizacija ne bi trebala izazvati slabljenje životnog okoliša, međutim sve složeniji mehanizmi sustava rezultiraju negativnom pojavom već spomenute kolonizacije.

Dakle, u zaključnom dijelu trećeg poglavlja pokušali smo shvatiti proces kolonizacije, te zbog čega je ta pojava imala tako snažan učinak na moderna kapitalistička društva. Kao posljedicu djelovanja sustava na životni okoliš gdje glavno riječ imaju usmjeravajući mediji došli smo do situacije gdje se potiskuju svi oblici društvene integracije. U završnici dolazi do osjećaja gubitka slobode i gubitka smisla života. Međutim, ovo stanje nije bezizlazno jer potrebno je samo zamijeniti besmislene mehanizme sustava, slobodnim procesima razumijevanja koji bi se bazirali na komunikativnoj djelatnosti i opet bi se vratio smisao življenja.

Što se tiče kritičara njegovih misli, treba reći kako je velika većina oduševljena njegovim idejama. Posebno se njegova Teorija komunikativnog djelovanja povezuje sa pojavom trenutno najpopularnijih trendova u društvu. Naravno, tu je prvenstveno riječ o ulogama koje su mass mediji, kao i drugi oblici simbolističke komunikacije odigrali u procesima globalizacije i integracije suvremenog društva.

U svrhu očuvanja objektivnosti treba spomenuti i drugu stranu "medalje," tj. misli nekih kritičara koju Habermasovu teoriju ne gledaju blagonaklono. Nekima se čini da je njegova teorija nedovršena, drugi pak smatraju da je pokušaj spajanja strukturalnih i djelovanju usmjerenih usmjerenja neuspješan.

Možda je najobjektivniji prigovor sa kojima bi se većina mogla složiti, činjenica da je Habermas previše pojednostavnio moderni društveni život. Na taj način čini se kao da se odvija u idealnim, praktički laboratorijskim uvjetima.

Takvom okruženju nedostaje dijalog stvarnih i posebnih interesa. Drugim riječima, promatrač nije u mogućnosti vidjeti različitost, slojevitost društva.

Ipak, usprkos svim mogućim nedostacima smatram da Teorija komunikativnog djelovanja ima veliku važnost za problematiku suvremenog društva. Habermas je prepoznao važnu sferu ljudskog djelovanja, te je povezao komunikacijsko djelovanja sa

procesom uzajamno postignutih dogovora i naravno istaknuo važnost korištenja jezika. Stoga se može reći da njegov rad, posebno kada se uzme u obzir njegova težnja za ujedinenjem različitih teorijskih pristupa, predstavlja veliki izazov ali i inspiraciju za daljnji razvoj moderne sociologije.

Ono što je po meni također zanimljivo u analizi njegovog rada je činjenica da Habermas želi zamijeniti postojeće oblike društvene organizacije novim organizacijskim principima.

Umjesto načela koja su uglavnom usmjerena na uspjeh ili solidarnost, on temeljnim smatra načela komunikacije i argumentacije.

Drugim riječima, smatra da se praktični problemi društvenog života u modernom ili bolje rečeno postmodernom društvu mogu riješiti racionalnim dijalogom među ljudima. Ključni aspekt svega je govorni čin u komunikacijskim procesima.

Zaključno bih u ovoj temi samo temi samo napomenuo, da iako živimo u suvremenom svijetu 21.stoljeća, gdje zahvaljujući svim blagodatima živimo lakše itekako moramo biti svjesni svoje ograničenosti. Razne vremenske nepogode i teroristički čini pretvaraju svakodnevni život u neugodno iskustvo gdje nema prostora niti vremena za usporavanje tempa življenja koji rijetki mogu pratiti.

Konzumističko i na uspjeh orijentirano društvo, komunikaciju koristi samo u svrhu ostvarivanja svojih vlastitih ciljeva.

Čini se da mass mediji promoviraju sve agresivnije ideje u kojima predvladava koncept savršenosti, rijetko ćete u popularnim serijama i filmovima naići na pretile ili na drugim način "nesavršene" ljude. Utjecaj mass medija je tema za sebe, ali treba imati na umu da se većina mladih ponaša u skladu sa onim što vidi ili čuje putem medija.

Razvoj tehnologije je još jedna stvar koja obilježava suvremeno društvo, međutim i na ovom području postoji opasnost prevelike ovisnosti o sve sofisticiranijim tehnologijama koje igraju sve važniju ulogu u našem životu.

Ostaje samo nada da će ljudi uvidjeti nužnost međusobnog slaganja i dogovaranja. Upravo to je moguće konceptom racionalne komunikacije koji nam prezentira Jürgen Habermas.

BIBLIOGRAFIJA

KNJIGE:

AUDI, Robert: The Cambridge Dictionary of Philosophy, New York: Cambridge University Press, 1995

HABERMAS, J., The Theory of Communicative Action, Volume 1. Reason and Rationalization of Society, Boston, 1984

HABERMAS, J., The Theory of Communicative Action, Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason, Boston, 1987.

HEATH, J., Communicative Action and Rational Choice, Cambridge, 2001.

HORSTER, D., Habermas: An Introduction, Philadelphia, 1992.

KATRUNIĆ, V., Teorija društva u frankfurtskoj školi, Naprijed, Zagreb, 1990.

OUTWAITE, W., Habermas: A Critical Introduction, Stanford, 1994.

PUSIĆ, E., Društvena regulacija, Zagreb, 1989.

WATERS, M., Modern Sociological Theory, Thousand Oaks, California, 1994.

ČLANCI:

BAXTER, H., System and Lifeworld in Hagerman's Theory of Communicative Action, u: Theory and Society, 1 (1987) vol. 16, 39 - 86.

INTERNET:

DOUGHTY, Howard, A., : Jürgen Habermas' Concept of Universal Pragmatics: A Practical Approach to and Innovation, Ontario, 2007. URL:

<http://www.google.com/search?q=cache:YiUbe4mR-okJ:www.innovation.cc/peer-reviewed/doughty-ethics.pdf+http://www.innovation.cc/peer-reviewed/doughty-ethics.pdf&hl=hr&ct=clnk&cd=1&gl=hr>

Encyclopedia of World Biography, URL: <http://www.bookrags.com/biography/jurgen-habermas>

KELLNER, D., Habermas Jürgen, URL: <http://www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/habermaspublicspheredemocracy.pdf>

ZBORNICI RADOVA:

BROWN, Richard, H., & GOODMAN, D., Jürgen Hagerman's Theory of Communicative Action: An incomplete project, George Ritzier and Barry Smart, (eds.), Handbook of Social Theory, Thousand Oaks, California, 2001.

HABERMAS, J., A Reply, Honneth, A., & Joas, H. (eds.) Communicative Action: Essays on Jürgen Habermas's The Theory of Communicative Action, Cambridge, 1991, 214 – 265.

SCHANDELBACH, H., The Transformation of Critical Theory, Honneth, A., & Joas, H. (eds.) Communicative Action: Essays on Jürgen Habermas The Theory of Communicative Action, Cambridge, 1991, 7 – 23.

TAYLOR, C., Language and Society, Honneth, A., & Joas, H. (eds.) Communicative Action: Essays on Jürgen Habermas The Theory of Communicative Action, Cambridge, 1991, 23 – 36.

-
- ¹ Usp. *Encyclopedia of World Biography*, URL: <http://www.bookrags.com/biography/jurgen-habermas>
- ² Usp. *Encyclopedia of World Biography*, URL: <http://www.bookrags.com/biography/jurgen-habermas>
- ³ Habermasa je posebno interesiralo Lukácsovo naučavanje o povijesti i klasnoj svijesti.
- ⁴ KELLNER, Douglas: *Habermas Jürgen*,
URL: <http://www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/habermaspublicspheredemocracy.pdf>
- ⁵ Vidi : *Encyclopedia of World Biography*, URL: <http://www.bookrags.com/biography/jurgen-habermas>
- ⁶ AUDI, Robert : *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, New York : Cambridge University Press, 1995, 278.
- ⁷ Najpoznatiji članovi prve generacije frankfurtske škole su: Max Horkheimer, Theodor Adorno, Herbert Marcuse, Walter Benjamin i Eric Fromm.
- ⁸ Usp. DOUGHTY, Howard, A., : *Jürgen Habermas' Concept of Universal Pragmatics: A Practical Approach to Ethics and Innovation*, Ontario, 2007. URL:
<http://www.google.com/search?q=cache:YiUbe4mR-okJ:www.innovation.cc/peer-reviewed/doughty-ethics.pdf+http://www.innovation.cc/peer-reviewed/doughty-ethics.pdf&hl=hr&ct=clnk&cd=1&gl=hr>
- ⁹ Usp. KELLNER, Douglas: *Habermas Jürgen*, URL:
URL: <http://www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/habermaspublicspheredemocracy.pdf>
- ¹⁰ Usp. KELLNER, Douglas: *Habermas Jürgen*, URL:
URL: <http://www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/habermaspublicspheredemocracy.pdf>
- ¹¹ Više vidi u: *Encyclopedia of World Biography*, URL: <http://www.bookrags.com/biography/jurgen-habermas>
- ¹² Usp. *Encyclopedia of World Biography*, URL: <http://www.bookrags.com/biography/jurgen-habermas>
- ¹³ Usp. *Encyclopedia of World Biography*, URL: <http://www.bookrags.com/biography/jurgen-habermas>
- ¹⁴ Usp. KELLNER, Douglas: *Habermas Jürgen*,
URL: <http://www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/habermaspublicspheredemocracy.pdf>
- ¹⁵ Usp. KELLNER, Douglas: *Habermas Jürgen*,
URL: <http://www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/habermaspublicspheredemocracy.pdf>
- ¹⁶ Usp. *Encyclopedia of World Biography*, URL: <http://www.bookrags.com/biography/jurgen-habermas>
- ¹⁷ Usp. KELLNER, Douglas: *Habermas Jürgen*,
URL: <http://www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/habermaspublicspheredemocracy.pdf>
- ¹⁸ Funkcionalistički i strukturalistički pristup veliki naglasak stavlja na socijalne i materijalne strukture.
- ¹⁹ Usp. SCHANDELBACH, H., *The Transformation of Critical Theory*, Honneth, A., & Joas, H. (eds.) *Communicative Action: Essays on Jürgen Habermas's The Theory of Communicative Action*, Cambridge, 1991, 7 – 23, ovdje 8.
- ²⁰ Više o tome vidi u: PUSIĆ, E. *Društvena regulacija*, Zagreb, 1989, 80.
- ²¹ Usp. OUTWAITE, W., *Habermas: A Critical Introduction*, Stanford, 1994, 69.
- ²² Usp. TAYLOR, C., *Language and Society*, Honneth, A., & Joas, H. (eds.) *Communicative Action: Essays on Jürgen Habermas's The Theory of Communicative Action*, Cambridge, 1991, 23 – 36, ovdje 23.
- ²³ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 1. Reason and Rationalization of Society*, Boston, 1984, 85.
- ²⁴ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 1. Reason and Rationalization of Society*, Boston, 1984, 85.
- ²⁵ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 1. Reason and Rationalization of Society*, Boston, 1984, 92.
- ²⁶ Usp. isto, HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 1. Reason and Rationalization of Society*, Boston, 1984, 99.
- ²⁷ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 1. Reason and Rationalization of Society*, Boston, 1984, 101.
- ²⁸ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 1. Reason and Rationalization of Society*, Boston, 1984, 101.
- ²⁹ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 1. Reason and Rationalization of Society*, Boston, 1984, 101.
- ³⁰ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 1. Reason and Rationalization of Society*, Boston, 1984, 95.

-
- ³¹ Usp. WATERS, M., *Modern Sociological Theory*, Thousand Oaks, California, 1994, 43.
- ³² Usp. BROWN, Richard, H., & GOODMAN, D., Jurgen Habermas's Theory of Communicative Action: An incomplete project, George Ritzer and Barry Smart, (eds.), *Handbook of Social Theory*, Thousand Oaks, California, 2001, 201 – 216, ovdje 201.
- ³³ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 1. Reason and Rationalization of Society*, Boston, 1984, 17.
- ³⁴ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 1. Reason and Rationalization of Society*, Boston, 1984, 75.
- ³⁵ Više o tome vidi u: HEATH, J., *Communicative Action and Rational Choice*, Cambridge, 2001, 26.
- ³⁶ HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 1. Reason and Rationalization of Society*, Boston, 1984, 83.
- ³⁷ Usp. HEATH, J., *Communicative Action and Rational Choice*, Cambridge, 2001, 27.
- ³⁸ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 1. Reason and Rationalization of Society*, Boston, 1984, 139.
- ³⁹ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 1. Reason and Rationalization of Society*, Boston, 1984, 308.
- ⁴⁰ Usp. BROWN, Richard, H., & GOODMAN, D., Jurgen Habermas's Theory of Communicative Action: An incomplete project, George Ritzer and Barry Smart, (eds.), *Handbook of Social Theory*, Thousand Oaks, California, 2001, 206.
- ⁴¹ Usp. WATERS, M., *Modern Sociological Theory*, Thousand Oaks, California, 1994, 44.
- ⁴² Više o ovome vidi u : TUGENDATH, E., Habermas on Communicative Action, Rasmussen, D.M., & Swindal, J. (eds.), *Sage Masters of Modern Social Thought: Jürgen Habermas, Vol 1 (4 volumes)*, Thousand Oaks, California, 2002, 216 – 223, ovdje 216.
- ⁴³ Usp. BROWN, Richard, H., & GOODMAN, D., Jurgen Habermas's Theory of Communicative Action: An incomplete project, George Ritzer and Barry Smart, (eds.), *Handbook of Social Theory*, Thousand Oaks, California, 2001, 203.
- ⁴⁴ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 1. Reason and Rationalization of Society*, Boston, 1984, 286-7.
- ⁴⁵ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 1. Reason and Rationalization of Society*, Boston, 1984, 288.
- ⁴⁶ Vidi HABERMAS, J., A Reply, Honneth, A., & Joas, H. (eds.) *Communicative Action: Essays on Jürgen Habermas's The Theory of Communicative Action*, Cambridge, 1991, 214 – 265, ovdje 241.
- ⁴⁷ Usp. BROWN, Richard, H., & GOODMAN, D., Jurgen Habermas's Theory of Communicative Action: An incomplete project, George Ritzer and Barry Smart, (eds.), *Handbook of Social Theory*, Thousand Oaks, California, 2001, 207.
- ⁴⁸ Usp. HORSTER, D., *Habermas: An Introduction*, Philadelphia, 1992, 34.
- ⁴⁹ U kojem čovjek vodi svakodnevni život tako što uspostavlja više ili manje direktni odnos sa drugima.
- ⁵⁰ Usp. BAXTER, H., System and Lifeworld in Habermas's Theory of Communicative Action, u: *Theory and Society*, 1 (1987) sv. 16, 39 -86, ovdje 39.
- ⁵¹ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 1. Reason and Rationalization of Society*, Boston, 1984, 70.
- ⁵² Usp. BROWN, Richard, H., & GOODMAN, D., Jurgen Habermas's Theory of Communicative Action: An incomplete project, George Ritzer and Barry Smart, (eds.), *Handbook of Social Theory*, Thousand Oaks, California, 2001, 207.
- ⁵³ HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Boston, 1987, 87.
- ⁵⁴ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Boston, 1987, 153 – 158.
- ⁵⁵ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Boston, 1987, 140.
- ⁵⁶ Ovdje je riječ o konstruktivnim elementima u procesu komunikacijskog djelovanja.
- ⁵⁷ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Boston, 1987, 141.
- ⁵⁸ Parsons smatra da komunikacije postaju dijelom sistema kada ih se kontrolira putem usmjerujućih medija.

-
- ⁵⁹ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Boston, 1987, 233.
- ⁶⁰ KATRUNIĆ, V., *Teorija društva u frankfurtskoj školi*, Naprijed, Zagreb, 1990, 120.
- ⁶¹ Usp. BROWN, Richard, H., & GOODMAN, D., Jürgen Habermas's Theory of Communicative Action: An incomplete project, George Ritzer and Barry Smart, (eds.), *Handbook of Social Theory*, Thousand Oaks, California, 2001, 210.
- ⁶² Usp. KATRUNIĆ, V., *Teorija društva u frankfurtskoj školi*, Naprijed, Zagreb, 1990, 120.
- ⁶³ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Boston, 1987, 173.
- ⁶⁴ Usp. OUTWAITE, W., *Habermas: A Critical Introduction*, Stanford, 1994, 78.
- ⁶⁵ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Boston, 1987, 279.
- ⁶⁶ Usp. OUTWAITE, W., *Habermas: A Critical Introduction*, Stanford, 1994, 74.
- ⁶⁷ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 1. Reason and Rationalization of Society*, Boston, 1984, 74.
- ⁶⁸ Usp. OUTWAITE, W., *Habermas: A Critical Introduction*, Stanford, 1994, 76.
- ⁶⁹ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Boston, 1987, 70.
- ⁷⁰ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Boston, 1987, 163.
- ⁷¹ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Boston, 1987, 168 – 171.
- ⁷² HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Boston, 1987, 173.
- ⁷³ HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Boston, 1987, 137.
- ⁷⁴ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Boston, 1987, 325 – 6.
- ⁷⁵ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Boston, 1987, 143.
- ⁷⁶ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Boston, 1987, 154.
- ⁷⁷ Usp. HABERMAS, J., *The Theory of Communicative Action, Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*, Boston, 1987, 374.
- ⁷⁸ Više o tome vidi u: TAYLOR, C., Language and Society, Honneth, A., & Joas, H. (eds.) *Communicative Action: Essays on Jürgen Habermas's The Theory of Communicative Action*, Cambridge, 1991, 23 – 36, ovdje 29.